

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ПОЛТАВЕЦЬ АНАТОЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 332.33:504

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ**

08.00.06 «Економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища»

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному університеті біоресурсів і природокористування України Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор економічних наук, доцент
Євсюков Тарас Олексійович,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
декан факультету землевпорядкування

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
Третяк Антон Миколайович,
Державна екологічна академія
післядипломної освіти та управління,
директор Навчально-наукового інституту
економіки та екології природокористування

доктор економічних наук, професор
Лицур Ігор Миколайович,
Державна установа «Інститут економіки
природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України»,
провідний науковий співробітник
відділу комплексної оцінки
та управління природними ресурсами

Захист відбудеться «26» червня 2017 року о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.20 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, навчальний корпус № 3, кімната 301

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Автореферат розіслано «25» травня 2017 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Паламарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відповідно до статті 50 Земельного кодексу України до земель рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів; земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст й інших населених пунктів, навчально-туристичних та екологічних стежок, маркованих трас; земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації.

У зв'язку з недосконалістю державного регулювання процесом землекористування рекреаційних територій сформувалися взаємовиключні інтереси і мотивації землекористувачів щодо раціонального використання земельних ресурсів, а земельна власність стала предметом зіткнення індивідуальних та групових, а також регіональних і загальнонаціональних інтересів. Особливо загострилися проблеми впливу економічних, екологічних та соціальних факторів на характер і напрями рекреаційного землекористування, оцінки ефективності використання земель в умовах трансформації земельних відносин, еколого-економічного моделювання ефективного використання та охорони земель.

Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних і практичних аспектів використання та охорони земель рекреаційного призначення зробили відомі вчені, зокрема: Д. І. Бабміндра, О. О. Бейдик, І. К. Бистряков, В. М. Будзяк, С. Ю. Булигін, М. А. Голубець, В. А. Голян, Г. В. Гребенник, Д. С. Добряк, Т. О. Євсюков, О. П. Канаш, І. П. Ковальчук, І. М. Лицур, О. О. Любимцева, Ф. Ф. Мазур, А. Г. Мартин, Н. Ю. Недашківська, М. С. Нудельман, В. П. Руденко, О. Г. Топчієв, А. М. Третьяк, Ю. Ю. Туниця, М. А. Хвесик, Л. М. Черчик, Н. В. Фоменко, О. І. Фурдичко, Ю. Р. Шеляг-Сосонко та ін.

У процесі вивчення й аналізу наукових джерел еколого-економічного спрямування по темі дисертації особливу увагу зосереджено на важливості проблем у сфері використання, охорони і відтворення земель рекреаційного призначення. Виявлено, що, незважаючи на численні праці, питання еколого-економічної оцінки рекреаційного землекористування в ринкових умовах господарювання досліджено недостатньо. Актуальним завдання є необхідність удосконалення методичних підходів до вартісної оцінки природно-рекреаційного потенціалу і його використання. Багато з цих питань носять дискусійний характер і потребують більш фундаментальних наукових досліджень та обґрунтувань. Саме цим обумовлено вибір теми дисертаційної роботи та її актуальність, основних напрямів пошуку, визначення мети, структури і змісту дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно з планом наукових досліджень кафедри

геодезії та картографії Національного університету біоресурсів і природокористування України в рамках науково-дослідної роботи «Розробити наукові засади забезпечення екологічної безпеки при використанні особливо цінних земель в умовах трансформації земельних та аграрних відносин» (номер державної реєстрації 0111U003698), у межах якої здобувачем розглянуто еколого-економічні, організаційно-правові та господарські проблеми сучасного використання земель під лісовими насадженнями охоронного типу, а також «Наукові засади вирішення проблем землеустрою сільських територій на основі геоінформаційно-картографічного моделювання параметрів землекористування» (номер державної реєстрації 0113U003829), при виконанні якої здобувачем здійснено аналітичну оцінку впливу трансформаційних процесів у суспільстві на стан і використання земель природоохоронного призначення.

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження – вдосконалення та поглиблення еколого-економічних засад оцінки рекреаційного потенціалу та організації його використання в системі багатофункціонального землекористування в межах Київської області.

Для досягнення поставленої мети необхідно було розв'язати наступні завдання:

- удосконалити теоретико-методологічні підходи до еколого-економічної оцінки рекреаційного потенціалу землекористування;
- виявити особливості сучасного стану і використання та охорони земель рекреаційного призначення в Київській області та найважливіші проблеми в цій сфері;
- запропонувати шляхи покращення методології процесу еколого-економічної оцінки рекреаційного потенціалу земельних та інших природних ресурсів і рекреаційного землекористування;
- уточнити і доповнити класифікацію земель за рекреаційною придатністю та функціональними видами рекреації;
- удосконалити методичні підходи до оцінки використання рекреаційного потенціалу земель;
- визначити принципи вдосконалення інституціонального процесу землевпорядкування земель рекреаційного призначення;
- здійснити оцінку ефективності використання рекреаційного потенціалу землекористування.

Об'єкт дослідження – процес формування системи раціонального використання, охорони та розвитку земель рекреаційного призначення.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методологічних засад і практичних механізмів удосконалення використання та охорони земель рекреаційного призначення в умовах ринкових земельних відносин.

Методи дослідження. У процесі виконання дисертаційного дослідження використано комплекс загальнонаукових (аналіз, узагальнення, синтез, районування тощо) і спеціальних (оцінювання стану, моделювання і геоінформаційне картографування, еколого-економічне обґрунтування моделювання) методів наукового пошуку, що забезпечило отримання достовірних, науково значимих та практично цінних результатів. Зокрема,

методи аналізу та синтезу застосовано для структурування земель рекреаційного призначення, виявлення економічних механізмів раціонального використання земель рекреаційного призначення, узагальнення інформації, районування та обґрунтування практичних рекомендацій. Ключові теоретичні розробки дисертації базуються на сучасних досягненнях, положеннях і постулатах економічної теорії, економіки природокористування, результатах прикладних досліджень світового та національного рівня у сфері економіки рекреаційного природокористування.

Інформаційну базу дослідження становлять: статистичні та аналітичні матеріали Міністерства екології та природних ресурсів України, Держгеокадастру України, Державної служби статистики України, Міністерства економіки України, Міжнародних установ (Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Eurostat, Aquastat), виробничих об'єднань та підприємств, науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених з проблем економіки рекреаційного природокористування, матеріали науково-практичних конференцій, оперативна інформація Головного управління Держгеокадастру України у Київській області і Департаменту туризму та курортів при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України, власні розрахунки автора.

Наукова новизна одержаних результатів. Науковою новизною визначаються теоретичні, методичні та практичні результати дисертаційного дослідження з еколого-економічних засад оцінки рекреаційного потенціалу та організації його використання в системі багатофункціонального землекористування:

вперше обґрунтовано сутність рекреаційного землекористування в умовах нових земельних відносин, яке розглядається через призму багатофункціонального землекористування за наявним природним рекреаційним потенціалом та сформованими фундаментальними ознаками;

удосконалено:

– методологію еколого-економічної оцінки рекреаційного потенціалу земельних та інших природних ресурсів і рекреаційного землекористування, зокрема виділено два блоки оцінки – вартості потенціалу та землекористування;

– класифікацію земель за рекреаційною придатністю та функціональними видами рекреації, а саме запропоновано виділити підтипи рекреаційного землекористування – рекреаційно-оздоровчий, рекреаційно-спортивний та рекреаційно-пізнавальний;

– інституціональний процес землевпорядкування у сфері рекреації шляхом внесення доповнень до Земельного кодексу України, удосконалення нормативів впливу техногенних факторів на стан земель і розмірів плати за її забруднення та документації із землеустрою;

набули подальшого розвитку:

– оцінка рівня використання рекреаційного потенціалу землекористування шляхом порівняння вартості рекреаційного землекористування та потенціалу;

– оцінка ефективності використання рекреаційного потенціалу із застосуванням індексу ефективності як частки вартості земель рекреаційного призначення за нормативною грошовою оцінкою у вартості потенціалу.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані наукові результати мають важливе практичне значення для обґрунтування і розроблення системи заходів щодо раціонального використання, відтворення і розвитку земель рекреаційного призначення в ринкових умовах господарювання. Запропоновані автором основні положення щодо удосконалення економічного механізму функціонування та розвитку земель рекреаційного призначення можуть бути використані в роботі органів державної влади та місцевого самоврядування при розробленні регіональних програм з природоохоронної діяльності. Прикладне значення розробок підтверджується впровадженням їх у практику діяльності Асоціації «Земельна спілка України». Загальні науково-методичні положення та пропозиції з питань економіки управління землями рекреаційного призначення відображено в наукових і проектних дослідженнях Державної установи «Інститут охорони ґрунтів України». Основні наукові результати використовуються в навчальному процесі студентів факультету землевпорядкування Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, у якій досліджено та розроблено науково-методичні та практичні підходи до забезпечення ефективного використання та відтворення земель рекреаційного призначення в умовах ринкових земельних відносин. Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та пропозиції належать особисто здобувачу та є його науковим доробком. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї і положення, що є результатом власних авторських досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на: Міжнародній науково-практичній конференції «Організація використання земель в умовах ринкової економіки» (м. Дубляни, 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми формування та оцінки ефективності функціонування сучасних землегосподарських систем» (м. Київ, 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми сталого розвитку агросфери» (м. Харків, 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Актуальні проблеми науки про життя та природокористування» (м. Київ, 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Біоресурси планети і біобезпека навколишнього середовища» (м. Київ, 2013 р.); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Нові підходи до нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: проблеми та практична реалізація» (м. Київ, 2017 р.), а також засіданнях кафедри геодезії та картографії факультету землевпорядкування Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 10 наукових працях, з яких 5 статей у наукових фахових виданнях України,

стаття у науковому фаховому виданні України, включеному до міжнародних наукометричних баз даних, 4 тези наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок комп'ютерного тексту. Робота містить 27 таблиць, 10 рисунків. Список використаних джерел налічує 178 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, його наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, відображено їх апробацію, окреслено особистий внесок здобувача.

У першому розділі «**Теоретичні засади рекреаційної діяльності як форми природокористування**» досліджено сутнісні ознаки рекреаційної діяльності, природно-рекреаційного потенціалу та рекреаційного землекористування в умовах нових земельних відносин, а також методологічні основи еколого-економічної оцінки рекреаційного потенціалу земельних та інших природних ресурсів і рекреаційного землекористування.

Розкрито сутність понять «землі рекреаційного призначення» і «рекреаційні території». Проаналізовано організаційно-правові передумови охорони цих земель. Зазначено, що методично рекреаційне природокористування слід розглядати як єдність процесів організації рекреації населення з використанням природних ресурсів і умов, передбачення змін стану навколишнього природного середовища під впливом рекреаційної діяльності, задоволення потреб населення у природних рекреаційних ресурсах і відновлення робочої сили.

З'ясовано, що визначення земель рекреаційного призначення, наведене у ст. 50 Земельного кодексу України, є недосконалим, адже для організації відпочинку населення, туризму і проведення спортивних заходів можуть використовуватись землі будь-якої категорії, що, проте, не означає їх належність до категорії рекреаційного призначення. Установлено, що землі окремих територій та об'єктів природно-заповідного фонду мають подвійне використання для природоохоронних та рекреаційних цілей, що в науковій літературі носить назву багатофункціонального землекористування.

Розкрито, що рекреаційне землекористування як об'єкт економічних, екологічних і правових відносин включає одночасно і благо, необхідне споживачам, і затрати або інвестиції, без яких володіння й користування земельними та іншими природними ресурсами практично неможливе. Ці якості земельних та інших природних ресурсів проявляються у вигляді їх корисності, рідкості, обмеженості й цінності. Досліджено, що загальні екологічні споживчі цінності земельних та інших природних ресурсів становлять корисність рекреаційного землекористування, а саме можливість використання рекреаційних ресурсів для здійснення визначеної економічної функції (надання рекреаційних послуг тощо) або особистого користування.

Згідно із Земельним кодексом України (гл. 8, 9), у межах її території серед різних категорій земель виділено землі рекреаційного призначення, які використовуються для організації відпочинку, туризму і спортивних заходів. Це обумовлює багатофункціональність землекористування, котра передбачає, що власне земельні ресурси (практично будь-яка земельна ділянка) мають певний економічний, екологічний, соціальний зміст, що і зумовлює пріоритети у використанні земельних та інших природних ресурсів. На підставі вищевикладеного сформовано логічно-сміслову схему сутності рекреаційного землекористування (рис. 1).

Обґрунтовано проблематичність прогнозування ефективності експлуатації природних ресурсів, значення якого виходить за рамки завдань їх еколого-економічної оцінки. Наголошено на необхідності розрізнення еколого-економічної оцінки рекреаційних ресурсів на планово-проектній стадії (проектування розміщення рекреаційних об'єктів) та у процесі поточної господарської діяльності. Виявлено, що таке оцінювання на першій стадії спричиняє вузлові проблеми, пов'язані з пропорціями і черговістю цільового використання рекреаційних ресурсів; розподілом земельних ресурсів між рекреаційними об'єктами і галузями народного господарства; визначенням параметрів розроблення та експлуатації родовищ лікувальних рекреаційних ресурсів і т. д. Вказано, що принципи та методи еколого-економічної оцінки рекреаційних ресурсів на планово-проектній стадії повинні залишатись дієвими і у випадку визначення плати за рекреаційне природокористування у процесі організації господарської діяльності рекреаційних організацій та підприємств. Наголошено на важливості врахування при цьому приросту витрат, необхідних в кінцевому підсумку для компенсації зменшення кількості або відтворення того чи іншого виду рекреаційних ресурсів.

Сформовано логічно-сміслову схему методології процесу еколого-економічної оцінки земель для рекреаційних цілей (рис. 2), де виділено два блоки оцінки: вартості потенціалу та землекористування. Вони включають, по-перше, оцінку рекреаційного потенціалу земельних та інших природних ресурсів у такій послідовності: інтегральна оцінка ландшафтно-рекреаційного потенціалу відповідної території; еколого-економічна оцінка рекреаційного потенціалу окремих природних ресурсів відповідної території; ландшафтне зонування з урахуванням рекреаційного потенціалу відповідної території та екологічне зонування земель за категоріями й типами багатофункціонального землекористування, ураховуючи рекреаційний потенціал; по-друге, еколого-економічну оцінку рекреаційного землекористування, що здійснюється послідовно щодо рекреаційних ресурсів на планувально-проектній стадії (рекреаційних ресурсів у розрізі; територій рекреаційних ресурсів конкретних землекористувань як сукупності земельних ділянок, сформованих на відповідних правах власності на землю та інші природні ресурси; рекреаційних ресурсів конкретних земельних ділянок рекреаційного призначення); рекреаційних ресурсів у процесі поточної господарської діяльності / існуючого землекористування (рекреаційних ресурсів конкретних землекористувань як сукупності земельних ділянок, сформованих на відповідних правах власності на

землю та інші природні ресурси та рекреаційних ресурсів конкретних земельних ділянок призначених для рекреації).

Рис. 1. Логічно-смыслову схему сутності рекреаційного землекористування (розроблено автором)

Методологічною основою еколого-економічної оцінки земель для рекреаційних цілей визначено узгодження (проектування) меж зон ландшафтно-рекреаційного потенціалу та екологічного зонування земель за категоріями і типами багатofункціонального землекористування з урахуванням рекреаційного потенціалу як базису меж підтипів рекреаційного землекористування, а також територіального розміщення елементів системи землекористування: території (типи/підтипи рекреаційного землекористування); рекреаційні ділянки; населені пункти; маршрути зв'язку та пересування; характер використання земельних та інших природних ресурсів.

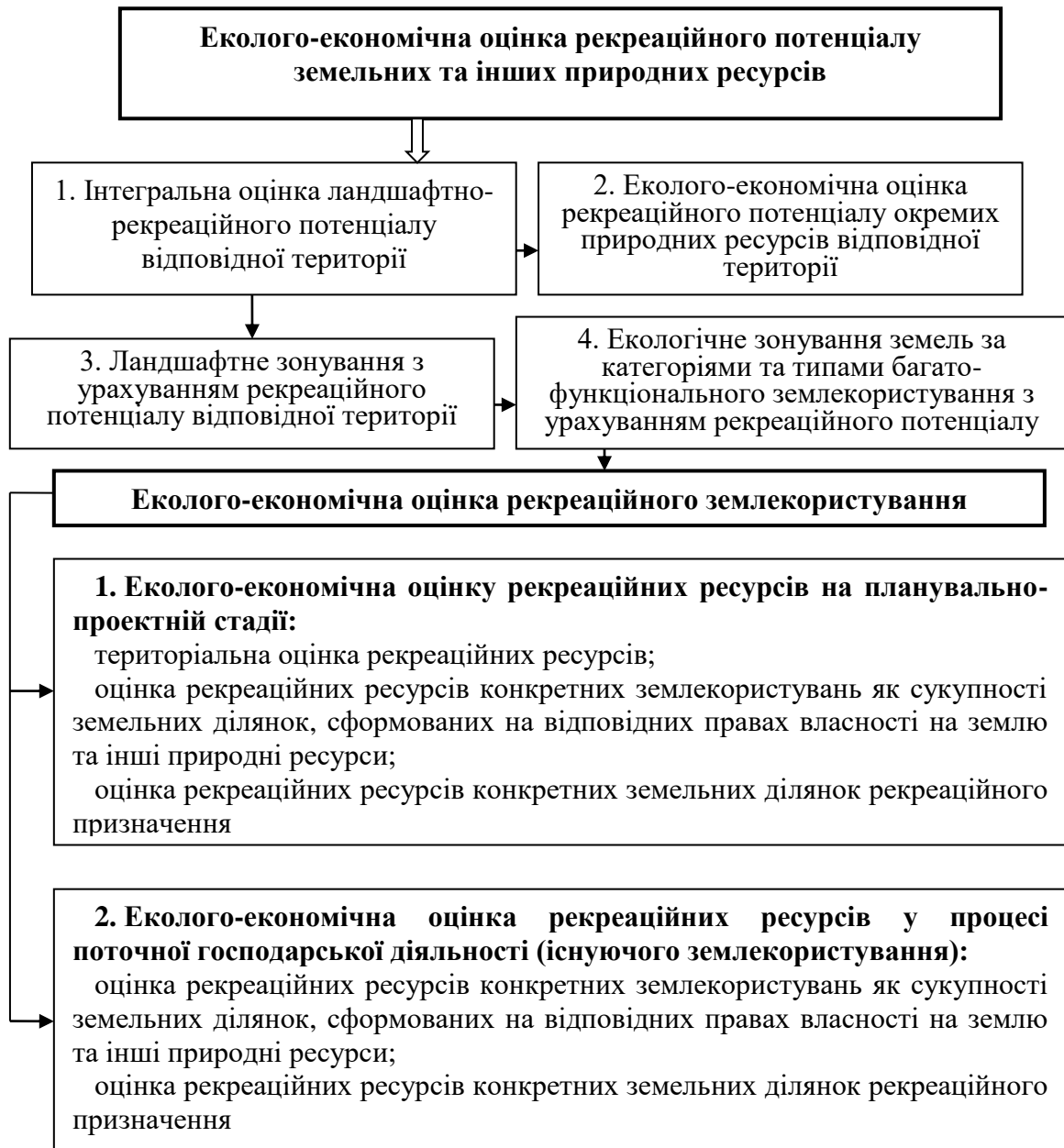

Рис. 2. Логічно-смыслова схема методологічного процесу еколого-економічної оцінки рекреаційного потенціалу земельних та інших природних ресурсів і рекреаційного землекористування (розроблено автором)

У другому розділі «Оптимізація використання земельних ресурсів із рекреаційною метою» розкрито наукові засади регулювання рекреаційного навантаження на природно-територіальні комплекси. Досліджено організацію

рекреаційних територій, їх функціональне районування і зонування. Розроблено класифікація земель за рекреаційною придатністю та функціональними видами рекреації.

Обґрунтовано, що у зв'язку з безперервною активізацією процесу залучення все більшої кількості населення до циклів рекреаційних занять відбувається постійне розширення територій, охоплених певною мірою рекреаційною діяльністю. Ще більш швидкими темпами розвивається процес інтенсифікації використання території, що спричиняє посилення впливу рекреантів на природні комплекси. Саме тому виникла проблема оптимізації рекреаційних навантажень на довкілля з метою запобігання його деградації і збереження комфортних умов рекреаційної діяльності.

Розроблено авторський підхід до вдосконалення класифікації земель за рекреаційною придатністю та функціональними видами рекреації. У першому випадку в основу класифікації покладено спроможність територій (земель) бути придатними для організації відпочинку населення, туризму і проведення спортивних заходів. Запропоновано чотирирівневу ієрархічну систему класифікації цільового призначення земельних ділянок, кожна з позицій якої містить двозначний числовий код (рис. 3).

Рис. 3. Структура цифрового коду класифікатора земель рекреаційного призначення (розроблено автором)

Розкрито, що на рівні класифікаційного угруповання «категорія земель» забезпечується деталізація поділу земель за основним цільовим призначенням відповідно до статті 19 Земельного кодексу України. Наголошено, що десятим класифікаційним виділом цього рівня слід вважати землі запасу, котрі до

01.01.2002 р. розглядалися як окрема категорія земель і після цієї дати не віднесені до іншого основного цільового призначення.

З'ясовано, що типи землекористування виділяються у відповідних категоріях земель згідно з положеннями Земельного кодексу України та інших законодавчих актах. Наприклад, у категорії «землі рекреаційного призначення» у виділеному типі землекористування «рекреаційний» із підтипами «дачний» та «для організації відпочинку населення, туризму і проведення спортивних заходів» запропоновано ввести підтипи рекреаційного землекористування із виділенням замість 2-го – рекреаційно-оздоровчий, рекреаційно-спортивний та рекреаційно-пізнавальний підтипи. Цільове призначення земельних ділянок виділено в межах типів (підтипів) землекористування і характеризує безпосередній спосіб використання (експлуатації) земельної ділянки. В розвиток виділених підтипів рекреаційного землекористування наведено дещо удосконалену (розширену) класифікацію земель за функціональними видами рекреацій (*функціональним використанням земель та інших природних ресурсів*).

У третьому розділі «**Еколого-економічна оцінка рекреаційного потенціалу землекористування (на прикладі Київської області)**» досліджено еколого-економічну оцінку рекреаційного потенціалу регіону; сформовано систему землеохоронних заходів на землях рекреаційного призначення.

Обґрунтовано наявність у Київській області потужного ресурсно-рекреаційного потенціалу, при правильному використанні якого можливо забезпечити не тільки економічне зростання, а й повноцінний відпочинок та оздоровлення населення. При здійсненні рекреаційного районування території області виокремлено (залежно від рівня рекреаційної спеціалізації) три основні типи рекреаційного землекористування: території з високою інтенсивністю рекреації, де інших землекористувачів немає або вони мають другорядне значення (парки, пляжі та інші зони масового відпочинку); території з середньою інтенсивністю рекреації, що виконують одночасно певні екологічні та виробничі функції (приміські зелені насадження, протиерозійні ліси); території з незначною питомою вагою рекреації.

З'ясовано, що рекреаційний потенціал регіону зосереджений на землекористуваннях практично всіх категорій земель, однак найбільш сприятливі умови для рекреації сформувалися на землях рекреаційного, оздоровчого, історико-культурного, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного і лісогосподарського призначення та водного фонду.

Установлено, що за станом на 01.01.2016 р. у Київській області налічувалося 1,4 тис. га земель рекреаційного призначення, у тому числі п'ять об'єктів рекреаційного призначення на площі 0,8 тис. га. Основними їх користувачами є організації, підприємства і установи рекреаційного (935,6 га) і оздоровчого (55,6 га) призначення, а також заклади фізичної культури і спорту (47,2 га) та комунального обслуговування (16,7 га). Значна частина цих земель зайнята ділянками для колективного садівництва (145,6 га).

Виконано порівняльний аналіз регіонального балансу землекористування території адміністративних районів Київської області, результати якого

свідчать про значні потенціальні резерви рекреаційного землекористування (ліси – 23, води – 8 %) при незначному рівні його використанні (0,0006 %). Потенціал природно-рекреаційних ресурсів у ресурсній забезпеченості соціально-економічного розвитку області становить 18,6, а рівень його використання – тільки 0,07 % (табл. 1). Найбільшу питому вагу природно-рекреаційного потенціалу виявлено у лісостеповій (50,6 %) та приміській зонах (44,4 %). Разом з тим, рівень використання природно-рекреаційного потенціалу охарактеризовано як досить низький (0,07 %). Відповідно, важливим завданням з раціоналізації і підвищення ефективності використання земель рекреаційного призначення названо доведення розглянутих показників до 3–5 % в усіх адміністративних районах Київської області.

Таблиця 1

**Оцінка стану використання природно-рекреаційного потенціалу
Київської області, рік***

Зона та адміністративний район	Вартість потенціалу, млн грн	Питома вага потенціалу зони, району в загальному, %	Вартість рекреаційного землекористування, млн грн	Рівень використання потенціалу, %
Київська область	19066,98	100,00	12,579	0,07
Приміська	6141,55	44,41	3,437	0,06
Бориспільський	1186,74	8,58	1,305	0,11
Броварський	1247,99	9,02	0,896	0,07
Вишгородський	396,38	2,87	–	–
Києво-Святошинський	2116,95	15,31	0,393	0,02
Обухівський	1193,49	8,63	–	–
Поліська	695,84	5,03	0,090	0,01
Бородянський	217,48	1,57	0,070	0,03
Іванківський	158,65	1,15	0,012	0,01
Макарівський	194,82	1,41	0,020	0,01
Поліський	124,89	0,90	–	–
Лісостепова	6991,71	50,56	2,433	0,03
Баришівський	211,21	1,53	0,014	0,01
Білоцерківський	1202,17	8,69	–	–
Богуславський	172,63	1,25	0,041	0,02
Васильківський	1186,74	8,58	0,109	0,01
Володарський	217,48	1,57	1,645	0,76
Згурівський	95,48	0,69	–	–
Кагарлицький	187,58	1,36	0,016	0,01
Миронівський	434,96	3,15	–	–
Переяслав-Хмельницький	1029,06	7,44	0,507	0,05
Рокитнянський	149,49	1,08	0,028	0,02
Сквирський	191,44	1,38	–	–
Ставищенський	249,31	1,80	–	–
Таращанський	159,61	1,15	–	–
Тетіївський	147,08	1,06	–	–
Фастівський	1144,31	8,27	0,356	0,03
Яготинський	213,14	1,54	0,002	0,00

Примітка. *Розраховано автором

На основі аналізу сукупності статистичних та інших інформаційних даних здійснено еколого-економічну оцінку рекреаційного потенціалу регіону, в результаті якої визначено коефіцієнти рекреаційного потенціалу (цінності) цих земель. Їх використано для порівняння оцінки природно-рекреаційного потенціалу та інтегральної оцінки природно-рекреаційного, культурно-історичного і туристично-інфраструктурного потенціалів, яке виявило їх суттєві відмінності. Вказано на певну кореляцію зазначених показників у приміській зоні області.

Такі коефіцієнти є логічним переходом до якісної рекреаційної оцінки території земель рекреації регіону і в сукупності складають інтегральний коефіцієнт рекреаційної цінності:

$$K_{pc} = K_{npp} + K_{kip} + K_{mip}, \quad (1)$$

де K_{pc} – інтегральний коефіцієнт рекреаційної цінності земель рекреаційного призначення;

K_{npp} – коефіцієнт забезпечення природно-рекреаційними ресурсами (у ході аналізу привабливості природно-рекреаційних ресурсів ураховано наявність курортів обласного та місцевого значення, туристичних баз і зон відпочинку, об'єктів природоохоронного призначення, мисливських господарств тощо);

K_{kip} – коефіцієнт забезпечення культурно-історичними ресурсами (культурно-історичний потенціал) адміністративних районів культурно-історичними ресурсами, що ґрунтується на використанні даних щодо об'єктів культурної спадщини Київської області;

K_{mip} – коефіцієнт забезпечення туристично-інфраструктурними ресурсами.

Сформовано висновок про те, що з урахуванням коефіцієнта рекреаційної цінності вартість земель рекреаційного призначення на всій території Київської області збільшиться на 2,76 млрд грн. Негативний показник, а саме зменшення валової вартості земель рекреаційного призначення, зафіксовано лише в Іванківському районі – 0,061 млрд грн, що пов'язано із входженням частини району до Чорнобильської зони радіаційного забруднення.

Для визначення ефективності використання досліджуваної категорії виконано порівняльний аналіз оцінки вартості природно-рекреаційного потенціалу та земель рекреаційного призначення за нормативною грошовою оцінкою (табл. 2).

Індекс ефективності використання рекреаційного потенціалу (I_{ef}) розраховано за формулою:

$$I_{ef} = \frac{B_{нз}}{B_n}, \quad (2)$$

де B_n – вартість природно-рекреаційного потенціалу, млн грн;

$B_{нз}$ – вартість земель рекреаційного призначення за нормативною грошовою оцінкою, млн грн.

Порівняльний аналіз оцінки вартості природно-рекреаційного потенціалу та земель рекреаційного призначення за нормативною грошовою оцінкою*

Зона та адміністративний район	Вартість природно-рекреаційного потенціалу, млн грн	Вартість земель рекреаційного призначення, млн грн	Індекс ефективності використання потенціалу
Київська область	19066,98	38,03	0,002
Приміська	6141,55	102,89	0,017
Бориспільський	1186,74	35,63	0,03
Броварський	1247,99	18,43	0,014
Вишгородський	396,38	135,58	0,34
Києво-Святошинський	2116,95	5,68	0,003
Обухівський	1193,49	319,12	0,27
Поліська	695,84	8,77	0,013
Бородянський	217,48	3,61	0,017
Іванківський	158,65	3,06	0,019
Макарівський	194,82	2,03	0,010
Поліський	124,89	0,07	0,0006
Лісостепова	6991,71	2,45	0,0004
Баришівський	211,21	1,98	0,009
Білоцерківський	1202,17	0,26	0,0002
Богуславський	172,63	4,55	0,026
Васильківський	1186,74	2,58	0,002
Володарський	217,48	0,23	0,001
Згурівський	95,48	0,13	0,001
Кагарлицький	187,58	1,63	0,009
Миронівський	434,96	2,53	0,006
Переяслав-Хмельницький	1029,06	17,92	0,017
Рокитнянський	149,49	2,60	0,017
Сквирський	191,44	0,23	0,001
Ставищенський	249,31	0,23	0,0004
Таращанський	159,61	0,23	0,0014
Тетіївський	147,08	0,05	–
Фастівський	1144,31	3,84	0,003
Яготинський	213,14	0,19	0,0008

Примітка. *Розраховано автором

Визначено, що індекс ефективності використання рекреаційного потенціалу є досить низьким – 0,002 у середньому в області, а у приміській зоні – 0,017, тобто вищий у 8,5 раза.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення важливого науково-прикладного завдання – удосконалення та поглиблення еколого-економічних засад оцінки рекреаційного потенціалу та його використання в системі багатofункціонального землекористування. За результатами виконаних досліджень сформульовано такі висновки:

1. Обґрунтовано, що сутність рекреаційного землекористування в умовах нових земельних відносин полягає в організації його як основної, так і доповненої до неї другої функції використання земель та інших природних ресурсів на засадах багатофункціональності за наявним природним рекреаційним потенціалом та сформованими фундаментальними ознаками. До таких ознак, які розкривають суть рекреаційного землекористування, віднесено: технічну, організуючим фактором якої є земельна ділянка або землекористування (множинність земельних ділянок) як частина земної поверхні, межі котрої визначено відповідно до Земельного кодексу України (стаття 92); юридичну – як компонент землекористування, що визначає права власності та користування економічних суб'єктів на землю й інші природні ресурси, належним чином оформлені в фіксованих на місцевості територіальних межах; економічну, що обумовлена поведінкою суб'єктів земельних відносин стосовно основного фактору, який характеризує рекреаційне землекористування, – землі та інших природних ресурсів, що беруть участь у виробництві (наприклад, сільському і лісовому господарстві) та екологічних послугах (природокористуванні); соціальну, яка пов'язана з відтворенням фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини; екологічну – як основний фактор, що характеризує рекреаційне землекористування, – зв'язки людини з усім навколишнім природним середовищем (ліс, вода, флора, фауна, ландшафти, атмосфера, сонячна енергія і т. д.), котре створює умови для оздоровлення та відпочинку людини.

2. Обґрунтовано, що еколого-економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів повинна здійснюватися за двома взаємодоповнюючими підходами. Перший – визначення еколого-економічної оцінки територіального зосередження рекреаційних ресурсів, другий – розкриття максимальних можливостей використання природно-ресурсної бази рекреаційною галуззю і кількісної оцінки сумарного природного рекреаційного потенціалу різних таксономічних одиниць рекреаційної системи. Одночасно еколого-економічна оцінка всіх видів природних рекреаційних ресурсів повинна здійснюватися на єдиній методологічній основі, за якої критерієм оцінки рекреаційних ресурсів є максимальний сукупний еколого-економічний ефект, забезпечений ресурсом.

3. Розроблено логічно-сміслову схему методологічного процесу еколого-економічної оцінки рекреаційного потенціалу земельних та інших природних ресурсів та рекреаційного землекористування, який включає: по-перше, оцінку рекреаційного потенціалу земельних та інших природних ресурсів в такій послідовності: інтегральна оцінка ландшафтно-рекреаційного потенціалу території; еколого-економічна оцінка рекреаційного потенціалу окремих природних ресурсів території; ландшафтне зонування з урахуванням рекреаційного потенціалу території та екологічне зонування земель за категоріями і типами багатофункціонального землекористування з урахуванням рекреаційного потенціалу; по-друге, еколого-економічну оцінку рекреаційного землекористування, виконану послідовно щодо рекреаційних ресурсів на планувально-проектній стадії (територіальна еколого-економічна оцінка рекреаційних ресурсів; рекреаційних ресурсів конкретних землекористувань як

сукупності земельних ділянок, сформованих на відповідних правах власності на землю та інші природні ресурси; рекреаційних ресурсів конкретних земельних ділянок рекреаційного призначення) та еколого-економічну оцінку рекреаційних ресурсів у процесі поточної господарської діяльності/землекористування (рекреаційних ресурсів конкретних землекористувань як сукупності земельних ділянок, сформованих на відповідних правах власності на землю та інші природні ресурси, а також рекреаційних ресурсів конкретних земельних ділянок рекреаційного призначення).

4. З'ясовано, що Київська область завдяки географічному розташуванню та особливостям історичного розвитку забезпечена всіма необхідними ресурсами для розвитку рекреаційної галузі. Сприятливі кліматичні умови, наявність численних водних об'єктів, а також джерел мінеральних вод, багатство культурно-історичних пам'яток визначають її як важливий рекреаційний регіон. В області налічується 1,5 тис. га земель рекреаційного призначення, у тому числі 5 об'єктів на площі 0,8 тис. га. Основними користувачами цих земель є організації, підприємства й установи рекреаційного (935,6 га) та оздоровчого (55,6 га) призначення, а також заклади фізичної культури і спорту (47,2 га) та комунального обслуговування (16,7 га). Значна частина цих земель зайнята під ділянками для колективного садівництва (145,6 га). Рекреаційні ресурси Київщини зосереджені і на землях інших категорій за основним цільовим призначенням.

5. Запропоновано удосконалення класифікації земель за рекреаційною придатністю та функціональними видами рекреації. В основу класифікації покладено чотирирівневу ієрархічну систему класифікації земель за категоріями, типами та підтипами землекористування і цільового призначення земельних ділянок. Тип і підтип землекористування характеризується як різновид використання земель відповідно до певної типологічної ознаки: суспільних та соціально-економічних потреб; еколого-економічної придатності; основного виду використання. Рекомендовано вдосконалити підтипи рекреаційного землекористування із виділенням рекреаційно-оздоровчого, рекреаційно-спортивного та рекреаційно-пізнавального підтипів, кожен із яких характеризується функціональним та дозволеним використанням земель.

6. На основі оцінки природно-ресурсного потенціалу встановлено, що в ресурсній забезпеченості соціально-економічного розвитку Київської області потенціал природно-рекреаційних ресурсів становить 18,6 %, а рівень його використання – тільки 0,07 %. Найбільша питома вага природно-рекреаційного потенціалу в лісостеповій (50,6 %) та приміській зонах (44,4 %). Разом з тим, рівень використання природно-рекреаційного потенціалу охарактеризовано як досить низький (0,07 %). Одночасно в результаті порівняльного аналізу оцінки природно-рекреаційного потенціалу та інтегральної оцінки природно-рекреаційного, культурно-історичного і туристично-інфраструктурного потенціалів виявлено суттєві відмінності між ними, що вказує на значні не тільки природно-рекреаційні, а й інфраструктурні резерви.

7. Обґрунтовано необхідність удосконалення інституціонального процесу землевпорядкування земель рекреаційного призначення через уточнення

нормативів впливу техногенних факторів на стан земель і розмірів плати за її забруднення, документації із землеустрою та внесення доповнення до статті 20 Земельного кодексу України такого змісту: «Зміна цільового призначення земельних ділянок об'єктів фізичної культури і спорту, земельних ділянок зелених зон і зелених насаджень, що належать до земель рекреаційного призначення незалежно від форми власності, допускається лише з урахуванням вимог документації із землеустрою за межами населених пунктів та плану земельно-господарського устрою в межах населених пунктів, дотриманням вимог будівельних норм, державних стандартів і правил, відповідно до закону».

8. З метою визначення ефективності використання земель рекреаційного призначення доведено доцільність здійснення порівняльного аналізу оцінки вартості природно-рекреаційного потенціалу та земель рекреаційного призначення за нормативною грошовою оцінкою. За розробленою формулою визначено індекс ефективності використання рекреаційного потенціалу, який для Київської області є досить низьким ($I_{ef}=0,002$), а у приміській зоні м. Київ дещо вищим ($I_{ef}=0,017$), а саме у 8,5 раза.

9. Сформовано методику вдосконалення нормативної грошової оцінки земель рекреаційного призначення з урахуванням їх рекреаційної цінності, шляхом уведення додаткових коефіцієнтів природно-рекреаційної цінності та туристичної інфраструктури. Це дає змогу більш точно оцінити вартість рекреаційних земель, характеризуються комфортнішими умовами для відпочинку. Визначено нормативну валову вартість земель рекреаційного призначення в розрізі районів: Обухівського – найбільший показник – 68 млн 4 тис. грн; Вишгородського – 40 млн 373 тис. грн; Бориспільського – 11 млн 29 тис. грн; Переяслав-Хмельницького – 5 млн 329 тис. грн; Броварського – 4 млн 132 тис. грн; Києво-Святошинського – 1 млн 691 тис. грн; Бородянського – 1 млн 73 тис. грн; Тетіївського – найменша валова вартість земель рекреаційного призначення – 15 тис. грн.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Євсюков Т. О., Полтавець А. М. Формування особливо цінних земель рекреаційного призначення // Вісник Львівського національного аграрного університету. Економіка АПК. 2010. № 17 (1). С. 102–105. *(Здобувач провів аналіз сучасного стану та особливостей використання земель рекреаційного призначення).*
2. Полтавець А. М. Розроблення класифікації земель рекреаційного призначення за придатністю та функціональними видами рекреації // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 1–2. С. 123–129.
3. Полтавець А. М. Проблеми формування режиму територій, які використовують із рекреаційною метою // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 3. С. 68–79.
4. Полтавець А. М. Current issues in preservation of recreational potential of kyiv region // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 4. С. 57–63.

5. Полтавець А. М. Актуальні питання збереження рекреаційного потенціалу Київської області // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2013. № 6 (57). С. 162–167.

**Стаття у науковому фаховому виданні України,
включеному до міжнародних наукометричних баз даних**

6. Полтавець А. М. Еколого-економічний аналіз рекреаційного потенціалу Київської області // Збалансоване природокористування. 2016. № 1. С. 93–97.

Тези наукових доповідей:

7. Полтавець А. М. Особливості еколого-економічної оцінки земель рекреаційного призначення // Проблеми формування та оцінки ефективності функціонування сучасних землегосподарських систем: Міжнародна наукова конференція, м. Київ, 28 жовтня 2010 року: тези доповіді. К., 2010. С. 213–215.

8. Євсюков Т. О., Щербак К. О., **Полтавець А. М.** Перспективи формування екологічної мережі Київської області // Проблеми сталого розвитку агросфери: Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 4–6 жовтня 2011 року: тези доповіді. Х., 2011. С. 188–190. *(Здобувач проаналізував стан використання земель рекреаційного призначення, які формують екологічну мережу Київської області).*

9. Полтавець А. М. Проблеми інвентаризації земель рекреаційного призначення в Україні // Актуальні проблеми наук про життя та природокористування: Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Київ, 26–29 жовтня 2011 року: тези доповіді. К., 2011. С. 148–149.

10. Полтавець А. М. Актуальні питання інвентаризації земель рекреаційного призначення // Біоресурси планети і біобезпека навколишнього середовища: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 5–6 листопада 2013 року: тези доповіді. К., 2013. С. 124–126.

АНОТАЦІЯ

Полтавець А. М. Еколого-економічна оцінка рекреаційного потенціалу землекористування. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища». – Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2017.

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексний аналіз теоретичних та практичних засад рекреаційної діяльності як форми природокористування. Розкрито зміст понять «землі рекреаційного призначення» і «рекреаційні території». Проаналізовано організаційно-правові передумови охорони земель рекреаційного призначення. Вказано на доцільність розподілу рекреаційної діяльності за тривалістю, масштабом, характером організації, сезонністю, місцем організації, характером залучених рекреаційних ресурсів, віковою характеристикою та кількістю учасників.

Зазначено, що методично рекреаційне природокористування слід розглядати як єдність процесів організації рекреації населення з використанням природних ресурсів і умов, передбачення змін стану навколишнього природного середовища під впливом рекреаційної діяльності, задоволення потреб населення у природних рекреаційних ресурсах і відновлення робочої сили.

Розкрито наукові засади регулювання рекреаційного навантаження на природно-територіальні комплекси. Досліджено організацію рекреаційних територій, їх функціональне районування і зонування. Розроблено класифікацію земель за рекреаційною придатністю та функціональними видами рекреації.

Установлено, що одним із найважливіших методів управління рекреаційним навантаженням є принцип функціонального районування і зонування території, під яким розуміють проектування територіального балансу потреб людини, з одного боку, та можливостей природи – з іншого.

Розглянуто еколого-економічну оцінку рекреаційного потенціалу регіону. Сформовано систему землеохоронних заходів на землях рекреаційного призначення. Розраховано еколого-економічну ефективність удосконалення рекреаційного землекористування регіону.

Вказано, що рекреаційний потенціал Київської області зосереджений на землекористуваннях практично всіх категорій земель, однак найбільш сприятливі умови для рекреації формуються на землях рекреаційного, оздоровчого, історико-культурного, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного і лісогосподарського призначення та водного фонду.

Ключові слова: землі рекреаційного призначення, землекористування, природний потенціал, охорона земель, вартість земель.

АННОТАЦІЯ

Полтавец А. М. Эколого-экономическая оценка рекреационного потенциала землепользования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.06 «Экономика природопользования и охраны окружающей среды». – Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев, 2017.

В диссертационном исследовании проведен комплексный анализ теоретических и практических основ рекреационной деятельности как формы природопользования. Раскрыто понятие земель рекреационного назначения и рекреационных территорий. Осуществлен анализ организационно-правовых предпосылок охраны земель рекреационного назначения. Указано на целесообразность распределение рекреационной деятельности за продолжительностью, масштабом, характером организации, сезонностью, местом организации, характером привлеченных рекреационных ресурсов, возрастной характеристикой и количеством участников.

Отмечено, что методически рекреационное природопользование следует рассматривать как единство процессов организации рекреации населения с

использованием природных ресурсов и условий, предсказания изменений состояния окружающей среды под воздействием рекреационной деятельности, удовлетворения потребностей населения в природных рекреационных ресурсах и восстановления рабочей силы.

Установлено, что рекреационная деятельность является сфера столкновения, взаимообмена общечеловеческой и национальной, городской и сельской культур. Для нее характерна упорядоченность и одновременно периодичность, которые обусловлены как природными ритмами и циклами (суточными, сезонными, космическими), так и цикличностью (чередованием труда и быта) социально-бытовой деятельности отдыхающих и общества (в частности, организаторов отдыха).

Раскрыты научные основы регулирования рекреационной нагрузки на природно-территориальные комплексы. Исследована организация рекреационных территорий, их функциональное районирование и зонирование. Разработана классификация земель за рекреационной пригодностью и функциональными видами рекреации.

Показано, что территориальный рост промышленных зон и городов часто ведет к уничтожению известных и упорядоченных мест отдыха. Интенсивная вырубка лесов, превышающая допустимые нормативы, также уменьшает привлекательность природных комплексов. В ряде рекреационных ареалов происходит потеря ценных для организации лечения и отдыха свойств и уменьшения рекреационной емкости вследствие функционирования производств повышенной вредности и интенсивной работы автотранспорта.

Установлено, что одним из важнейших методов управления рекреационными нагрузками является принцип функционального районирования и зонирования территории, под которым понимают проектирование территориального баланса потребностей человека, с одной стороны, и возможностей природы – с другой.

Рассмотрена эколого-экономическая оценка рекреационного потенциала региона, сложившаяся система землеохранных мероприятий на землях рекреационного назначения. Рассчитана эколого-экономическая эффективность совершенствования рекреационного землепользования региона.

Указано, что рекреационный потенциал Киевской области сосредоточен на землепользовании практически всех категорий земель, однако наиболее благоприятные условия для рекреации формируются на землях рекреационного, оздоровительного, историко-культурного, природно-заповедного фонда и другого природоохранного назначения, лесного и водного фонда.

Отмечено, что комплексная привлекательность рекреационных зон определяется путем суммирования результатов балльной оценки таких факторов: естественной и туристической привлекательности, инерционной популярности, наличия центра культурно-бытового обслуживания отдыхающих, разнообразия возможных видов рекреационной деятельности.

Ключевые слова: земли рекреационного назначения, землепользование, природный потенциал, охрана земель, стоимость земель.

ANNOTATION

Poltavets A. M. Ecological and economic assessment of the recreational potential of land use. – The manuscript.

The thesis for the degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.06 Economics of Natural Resources and Environment. – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017.

In the thesis a comprehensive analysis of the theoretical and practical foundations of recreational activities as a form of nature. The concept of land recreational use and recreational areas. The analysis of organizational and legal prerequisites for land protection and recreational purposes. Indicated that it is expedient distribution of recreational activities, duration, scope, nature organizations, seasonality, local organizations involved in recreational resources of nature, age characteristics of participants and number of participants.

Methodically recreational nature should be seen as the unity of such processes as the organization of public recreation using the natural resources and environment, predicting environmental changes under the influence of recreational activities to meet the needs of the population in natural resource recreation and renewal of labor is Indicated that.

Scientific basis for regulating recreational load on natural-territorial complexes. Investigated the organization of recreational areas, their functional zoning and zoning is disclosed. The classification of lands for recreational fitness and functional types of recreation.

It was established that one of the most important management of recreation is the principle of functional zoning and zoning, which refers to the design of territorial balance human needs on the one hand and opportunities of nature on the other.

Environmental and economic assessment of the recreational potential of the region is considered. The current system of land protection measures on recreational land. Environmental and economic efficiency improvement of recreational land use in the region is estimated.

That recreational potential Kyiv region focuses on land use virtually all categories of land, but the most favorable conditions for recreation on land consisting of recreational, health, historical, cultural, nature preserves and other conservation purposes, forestry purposes and water resources is indicated.

Key words: recreational land, land use, natural potential, land protection, land costs.